

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**STAVOVI SREDNJOŠKOLACA PREMA OSOBAMA HOMOSEKSUALNE
ORIJENTACIJE I NJIHOVA POVEZANOST S VRŠNJAČKIM I
RODITELJSKIM NORMAMA**

Diplomski rad

Petra Novak

Mentor: doc. dr. sc. Aleksandra Huić

Zagreb, 2018.

Sadržaj

Uvod	4
<i>Teorijski pristupi predrasudama u dječjoj i adolescentskoj dobi</i>	5
<i>Povezanost roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima adolescenata</i>	8
<i>Stavovi prema osobama homoseksualne orijentacije</i>	10
Cilj i problemi istraživanja	13
Metoda	14
<i>Sudionici</i>	14
<i>Mjerni instrumenti</i>	14
<i>Postupak</i>	16
Rezultati	17
Rasprava	23
<i>Metodološka ograničenja i doprinos istraživanja</i>	28
Zaključak	32
Literatura	33

Stavovi srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije i njihova povezanost s vršnjačkim i roditeljskim normama

High school student's attitudes toward homosexual persons and their relationship with parent and peer norms

Petra Novak

Sažetak

Cilj istraživanja bio je ispitati povezanost stavova srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije s roditeljskim i vršnjačkim normama te provjeriti kako taj odnos ovisi o općoj podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju. U istraživanju je sudjelovalo 312 učenika srednjih škola na području Hrvatske. Sudionici su regrutirani metodom snježne grude, a podaci prikupljeni *online*. Za mjere stavova koristile su se *Skala stavova prema gej muškarcima i lezbijkama* te *Skala socijalne distance* koja je uključivala samoprocjenu te procjenu roditelja i vršnjaka. Osim toga, u upitniku su korišteni *Skala roditeljskog i vršnjačkog utjecaja* i sociodemografska pitanja. Rezultati pokazuju da sudionici, u prosjeku, na mjerama stavova imaju blago pozitivan stav prema osobama homoseksualne orijentacije. Roditeljska i vršnjačka norma značajno doprinose objašnjenju stavova sudionika prema osobama homoseksualne orijentacije. Pritom roditeljska norma ima veći doprinos, nego vršnjačka norma. Što su roditeljske i vršnjačke norme negativnije, to je i negativniji stav sudionika prema homoseksualnim osobama. Odnos između vršnjačkih normi i stavova nije moderiran općom podložnošću vršnjačkom utjecaju. Rezultati indiciraju da opća podložnost roditeljskom utjecaju ima značajan moderatorski efekt na odnos između roditeljskih normi i stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama. Što su više podložni roditeljskom utjecaju, to je snažnija povezanost njihovih stavova s roditeljskim normama. Ovaj efekt nije prisutan kod pozitivnih roditeljskih normi, ali od neutralnih prema negativnijim normama postaje sve izraženiji.

Ključne riječi: adolescencija, stavovi, homoseksualnost, socijalne norme, roditeljski i vršnjački utjecaj

Abstract

The aim of the research was to examine the correlation of high school students' attitudes toward individuals of homosexual orientation and parental and peer norms, and to investigate how this attitude is reliant on the general susceptibility to parental and peer influence. The study included 312 high school students from Croatia. Participants were recruited using a *snowball method* and data was collected on-line. We used *Attitudes toward lesbians and gay men scale* and the *Social distance scale*, which included both self-assessment and assessment of parents and peers. In addition, the questionnaire contained the *Parent and Peer Influence Scale* and sociodemographic questions. The results indicate that high school students, on average, have a slightly positive attitude toward homosexual individuals. Parental and peer norms contributed significantly in explaining participants' attitudes towards homosexuals, with the parental norm having a greater contribution than the peer norm. More negative attitudes towards homosexual individuals are related to more negative parental and peer norms. The relationship between peer norms and attitudes is not moderated by the general susceptibility to peer influence. Results indicate that the general susceptibility to parental influence has a significant moderating effect on the relationship between parental norms and attitudes of high school students towards homosexuals. The more they are exposed to parental influence, the greater the correlation between their attitudes and parental norms. This effect is not apparent with positive parental norms, but becomes more pronounced with neutral and more negative norms.

Key word: adolescence, attitudes, homosexuality, social norms, parent and peer influence

Uvod

U proteklih nekoliko godina, potaknuto raznim društvenim i političkim zbivanjima, predrasude i diskriminacija prema homoseksualnim osobama postale su aktualna tema na području Republike Hrvatske. Veća usmjerenost na ovo područje započela je raspravom o uvođenju Zdravstvenog odgoja u škole koji u svojem kurikulumu obuhvaća i teme seksualnih manjina. Podijeljenost javnosti nastavila se kroz referendum o ustavnoj definiciji braka kojime se pokazalo da značajan dio građana RH smatra da osobe homoseksualne orijentacije ne bi trebale imati jednaka prava kao i osobe heteroseksualne orijentacije. Ipak, u Hrvatskoj postoji relativno uređena zakonska regulativa koja štiti prava seksualnih manjina. Njihova ravnopravnost osigurana je kroz Ustav Republike Hrvatske (NN, 85/2010., čl. 14), a uvođenjem Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola (NN 92/2014) omogućena su im slična prava koja imaju bračni parovi i heteroseksualni parovi u izvanbračnim zajednicama, izuzev prava na posvajanje djece.

Unatoč zakonskim regulativama, istraživanja pokazuju da u svakodnevnom životu postoje i dalje mnogi primjeri predrasuda i diskriminacije seksualnih manjina. Prema podacima Europske agencije za ljudska prava, 60% pripadnika seksualnih manjina u Hrvatskoj izjavljuje da se osjetilo diskriminirano ili stigmatizirano zbog svoje seksualne orijentacije unutar posljednjih godinu dana (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2013). Također, stavovi prema seksualnim manjinama se kreću od umjereno negativnog do, u najboljem slučaju, blago pozitivnog (Parmač, 2005; Mušica i sur., 2013; Tomić i Čepulić, 2013; Kamenov, Jelić i Huić, 2014; Huić, Jelić i Kamenov, 2015). Sveobuhvatnija međunarodna istraživanja poput Europske studije vrijednosti, Europske socijalne studije i International Social Survey Programme pokazuju da se Hrvatska čak nalazi među najhomofobnijim zemljama Europe (Huić, Jelić i Kamenov, 2014).

Saznanja o stavovima adolescenata u Hrvatskoj prema homoseksualnim osobama za sada su vrlo ograničena. Provedena istraživanja na populaciji maturanata pokazuju da više od polovine učenika smatra da osobe u javnosti ne bi trebale istupati u javnosti niti iskazivati svoj homoseksualni identitet jer bi to moglo loše utjecati na mlade (Bagić i Gvozdanović, 2015; Bovan i Širinić, 2016). Također, gotovo polovica smatra da je homoseksualnost poremećaj ili bolest, a više od polovice sudionika istraživanja ne bi im

dozvolili pravo na posvajanje djece (Bagić i Gvozdanović, 2015; Bovan i Širinić, 2016). Uzimajući u obzir specifičan kontekst u hrvatskom društvu, zabrinjavajuće posljedice predrasuda i diskriminacije na homoseksualne osobe te činjenicu da je ovo područje još nedovoljno istraženo među hrvatskim adolescentima, cilj ovog istraživanja je detaljnije ispitati stavove srednjoškolaca u Hrvatskoj prema osobama homoseksualne orijentacije te njihovu povezanost s roditeljskim i vršnjačkim normama.

Teorijski pristupi predrasudama u dječjoj i adolescentskoj dobi

Prema Aronson, Wilson i Akert (2005), stav je trajno vrednovanje ljudi, objekata i ideja. Među stavove pripadaju i predrasude koje se definiraju kao neprijateljski ili negativni stav prema pripadnicima prepoznatljive grupe koji se zasniva isključivo na temelju njihova članstva u toj grupi. Pripadnicima određene grupe nekritički se pripisuju negativne osobine, koje se primjenjuju na grupu u cjelini, dok individualne osobine ili ponašanja ostaju nezamijećene ili zanemarene. Istraživanja pokazuju da je razvoj međugrupnih stavova rezultat interakcije genetskih predispozicija, socijalizacije i situacijskih odrednica (Verhust i Hatemi, 2013; prema Miklikowska, 2016). U današnje vrijeme, postoji velik broj pristupa i teorija kojima se nastoje objasniti predrasude. Prema Akrami (2005), temeljni teorijski pristupi predrasudama mogu se podijeliti na pristupe temeljene na ličnosti, kognitivne pristupe te na socijalno-psihološke pristupe.

Pristupi temeljeni na ličnosti zagovaraju da je sklonost predrasudama ponajviše objašnjiva čimbenicima unutar pojedinca, a tome u prilog ide činjenica da ljudi određenih karakteristika ličnosti, bez obzira na socijalno okruženje iz kojeg potječu, imaju slične predrasude (Adorno, 1950 prema Ekehammar i Akrami, 2003). Najpoznatije teorije s ovim pristupom su: Teorija socijalne dominacije (Sidanius i Pratto, 1999) i Teorija autoritarne ličnosti, te njena verzija prilagođena dječjoj dobi - Teorija unutrašnjih stanja (Adorno i sur., 1950; prema Nesdale, 2004). Teorija unutrašnjih stanja naglašava da autoritaran i netolerantan roditeljski stil odgoja povećava vjerojatnost da će dijete postati manje tolerantno prema različitostima kod drugih ljudi. Autoritarna ličnost razvija se tijekom adolescencije na temelju loših iskustava iz djetinjstva, poput prijetnji, netolerancije i kažnjavanja od strane roditelja. S obzirom na to da osoba svoju frustraciju i neprijateljstvo ne smije pokazati prema roditeljima, svoju agresiju usmjerava prema manjinskim skupinama (Ajduković, 2016). Socijalna dominacija također je dimenzija koja predisponira pojedinca da usvoji i pokazuje predrasudne i etnocentrične stavove

prema manjinama i stigmatiziranim grupama, a polazi se od pretpostavke da društva minimiziraju konflikte tako što promoviraju ideologiju koja legitimizira društvene nejednakosti i diskriminaciju (Sidanius i Pratto, 1999). Istraživanja pokazuju da osobe koje su više orijentirane socijalnoj dominaciji i one koje imaju visok rezultat na skali desničarke autoritarnosti, jesu sklonije predrasudama prema osobama homoseksualne orijentacije (Stones, 2006). Ipak, nedostatak ovog pristupa je što se po njemu očekuje da je sklonost predrasudama kod djece generalizirana na sve situacije, što podaci istraživanja uglavnom ne pokazuju (Powlishta i sur., 1994).

Kognitivistička i socio-kognitivistička objašnjenja, smatraju predrasude posljedicom stupnja kognitivnog razvoja te potrebom pojedinca za pojednostavljivanjem socijalnih situacija. Prema Piagetovoj kognitivno - razvojnoj teoriji predrasuda, djeca u predoperacijskom razdoblju imaju ograničeni kognitivni kapacitet, stoga stvaraju jasno odijeljene kategorije i još nisu sposobna osobu smjestiti u veći broj kategorija (Aronson, Wilson i Akert, 2005). U dobi od sedme do desete godine kod djece se javlja preferiranje vlastite grupe, a tek nakon toga predrasude opadaju jer su djeca u stanju uzeti u obzir i niz drugih, a ne samo kategorijalne informacije. Unatoč tome, neka istraživanja ne pokazuju pad, nego porast unutargrupne pristranosti u dobi od sedme do dvanaeste godine, te oko 50% djece koja imaju sposobnost konzervacije, suprotno očekivanjima, ipak pokazuju predrasude (Čorkalo-Biruški, 2017). Nadalje, pristup ne objašnjava kako početni strah od stranaca prerasta u nesviđanje drugih i kako to da predrasude postoje i u odsutnosti kontakta. Uz nemogućnost objašnjenja navedenih pojava, nedostatak ovog pristupa je i to što ne uzima u obzir kontekstualne specifičnosti razvoja.

Socijalno-psihološki pristupi objašnjavaju predrasude prvenstveno kao posljedicu posebnih društvenih i strukturalnih okolnosti. Teorija socijalnog identiteta predrasude smatra posljedicom želje pojedinca da se identificira s grupom koja je superiorna drugim grupama kako bi povećao svoje samopoštovanje (Tajfel i Turner, 1979). Posljedica identifikacije s grupom je ta da ljudi pozitivno percipiraju pripadnike vlastite grupe. Doživljavaju ih međusobno sličnima, stoga im pripisuju pozitivne osobine u svrhu postizanja pozitivnog socijalnog identiteta, te dolazi do sklonosti unutargrupnoj pristranosti. S druge strane, članove vanjskih grupa percipiraju drugačijima od sebe, stoga im pripisuju manje poželjne osobine, što dovodi do veće vjerojatnosti za razvijanjem predrasuda i diskriminacije prema njima (Tajfel i Turner, 1979). Premda je danas jedna

od najšire prihvaćenih objašnjenja predrasuda, ova teorija zanemaruje kognitivnu specifičnost djece stoga ju je teško primijeniti na dječji razvoj. Nadovezujući se na spomenutu teoriju, Nesdale (1999) postavlja svoju modifikaciju teorije koja se naziva Razvojna teorija socijalnog identiteta. Polazivši od Teorije socijalnog identiteta, Nesdale (1999) također naglašava ulogu konteksta u isticanju određenog socijalnog identiteta te njegov utjecaj na sklonost unutargrupnoj pristranosti i omalovažanju vanjske grupe, ali to povezuje i s razvojnim promjenama. Prema istom autoru, spomenute sklonosti javljaju se već u dječjoj dobi, a socijalni identitet djece ovisi o brojnim čimbenicima, kao što su: stupanj, stabilnost i legitimnost razlikovanja među grupama. Hoće li dijete razviti predrasude ili ne prema članovima vanjske grupe, ovisi o identifikaciji djeteta s vlastitom grupom, o tome koliko u grupi vlada socijalna norma o prihvatljivom izražavanju predrasuda te koliko članovi grupe percipiraju vanjsku grupu kao prijetnju vlastitoj (Nesdale i sur., 2005). Ako neki od tih faktora nisu prisutni, djeca će vjerojatno samo preferirati vlastitu grupu u odnosu na vanjsku (Nesdale i Flasser, 2001). Za razliku od socijalno-kognitivnih objašnjenja, ova teorija objašnjava zašto se s godinama sklonost predrasudama kod djece može povećati te naglašava da djeca ne moraju nužno razviti predrasude ako se ne identificiraju s grupom koja promovira predrasudne vrijednosti (Nesdale, 1999). Također, teorija može objasniti zašto se u istraživanjima često dobiva niska korelacija između predrasuda djece i roditelja i viša korelacija sa stavovima vršnjaka, tumačenjem da će se dijete u tom slučaju više identificirati s grupom vršnjaka (Čorkalo-Biruški, 2017). Uz sve navedeno, Razvojna teorija socijalnog identiteta trenutno se može smatrati najsveobuhvatnijom teorijom za razumijevanje predrasuda kod djece.

Uzimajući osnovne pretpostavke Teorije socijalnog identiteta i Razvojne teorije socijalnog identiteta, Abrams i suradnici (2003) razvili su Razvojni model subjektivne grupne dinamike u kojem još naglašavaju i važnost normativnog ponašanja članova grupe. Ovaj model je prilagodba modela subjektivne grupne dinamike (Marques, Abrams, Paez i Martinez-Taboada, 1998) na dječju populaciju. S obzirom na to da norme društva definiraju pravila ponašanja u nekoj situaciji, članovi grupe su motivirani što više poštovati norme vlastite grupe (Marques i sur., 1998). Članovi koji se ne pridržavaju grupnih normi (tzv. devijantni članovi) bit će negativno vrednovani od strane ostalih članova grupe, ponekad i negativnije nego pripadnici vanjskih grupa (Abrams i sur., 2003). Članovi grupe mogu biti osjetljiviji kada grupne norme, posebice normu lojalnosti,

ne poštuju pripadnici vlastite grupe zato što to može imati veću prijetnju njihovoj grupi, nego ako članovi vanjske grupe ne poštuju norme grupe. Ova pojava naziva se efekt crne ovce (Marques, Yzerbyt i Leyens, 1988), a temelji se na motivaciji za održavanjem valjanosti grupnih normi (Abrams i sur., 2003). Dakle, osim što postoji međugrupna diferencijacija, u međugrupnom kontekstu se pojavljuje i unutargrupna diferencijacija, odnosno razlikovanje članova vlastite grupe. Osobe koje su sklonije unutargrupnoj pristranosti, obično su sklonije i unutargrupnoj diferencijaciji (Abrams i sur., 2003). Unutargrupnu diferencijaciju djeca razvijaju kroz proces diferencijalnog uključivanja koji je medijator između unutargrupne pristranosti i diferencijalne evaluacije (Abrams i sur., 2003). Diferencijalno uključivanje odnosi se na razumijevanje pojedinca da članovi vlastite grupe različito vrednuju pripadnike s obzirom na njihovo poštivanje grupnih normi (Abrams i sur., 2003). Stoga, ako je dijete svjesno da neki pripadnici grupe ne poštuju norme i smatraju da će ih ostali članovi grupe negativno vrednovati, i oni sami će biti skloniji negativnije procijeniti te devijantne članove. Diferencijalno uključivanje raste s dobi što je povezano s razvijanjem sposobnosti zauzimanja tuđe perspektive (Abrams, Rutland, Pelletier i Ferrell, 2009). Mala djeca će pozitivno vrednovati članove vlastite grupe neovisno o njihovom poštivanju grupnih normi. U razdoblju srednjeg djetinjstva, djeca sve bolje razumiju grupnu dinamiku i važnost lojalnosti grupi. Njihove prosudbe postaju sofisticiranije, više se usmjeravaju i na individualne osobine članova grupe, stoga počinju procjenjivati svoje članove grupe ovisno i o njihovom pridržavanju grupnih normi (Abrams i sur., 2003). Ove pretpostavke modela, potvrđene su na realnim, minimalnim i ad hoc grupama na različitim dobnim skupinama djece (Abrams i sur., 2003; Abrams i sur. 2009; Tomašić Humer i Čorkalo-Biruški, 2015). Razvojni model subjektivnih grupnih normi čini glavni teorijski okvir od kojega polazimo u ovome istraživanju stavova adolescenata jer se temelji na pretpostavkama Razvojne teorije socijalnog identiteta, ali i dodatno naglašava važnost grupnih normi pri formiranju i održavanju stavova i ponašanja pojedinca.

Povezanost roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima adolescenata

U razdoblju adolescencije, osoba istražuje i razvija svoj identitet, pri čemu dio identiteta formira putem identifikacije s određenim grupama. Kroz socijalizaciju, pojedinci dolaze pod utjecaj socijalnih grupa kojima pripadaju te s vremenom internaliziraju grupne norme (Edle i Nenga, 2003). Ovaj proces facilitira se kroz rasprave

i dijeljenja iskustva između članova grupe, ali i kroz socijalni pritisak da se osobe konformiraju. U skladu s Razvojnim modelom subjektivne grupne dinamike, pojedincu je važno pridržavati se normi koje su razvijene unutar grupe s kojom se visoko identificira (Abrams i sur., 2003). Osoba je sklona tzv. normativnom konformizmu, odnosno, nastoji se prikloniti grupi kako bi udovoljila očekivanjima grupe i postigla prihvatanje (Aronson, Wilson i Akert, 2005). U suprotnome, dolazi do neodobravanja i negativnije procjene osobe od strane članova njene grupe (Abrams i sur., 2003).

Adolescentima je pogotovo važan osjećaj pripadanja i prihvaćenosti od strane drugih članova grupe, stoga je važno uzeti u obzir socijalnu okolinu pri istraživanju stavova kod adolescenata. Za vrijeme adolescencije, osoba preispituje svoje socijalne reprezentacije stvarnosti na temelju interpersonalnih kontakata s vršnjacima i bliskim odraslim osobama (Horn i Heinze, 2011; Pace, Di Folco, Guerriero, Santona, & Terrone, 2015; prema Santona i Tognasso, 2017). Kontakt s tim ljudima omogućuje adolescentima da prilagode etičke i moralne vrijednosti koje su naslijedili od svoje obitelji (Andolfi & Mascellani, 2013; prema Santona i Tognasso, 2017). Dakle, adolescencija je faza u životu tijekom koje pojedinci stvaraju uvjerenja i stavove vezane uz njihov društveni kontekst - uključujući i njihove stavove prema homoseksualnim osobama.

Vršnjačke grupe pružaju dio socijalnog konteksta unutar kojega se razvijaju grupne norme za razne stavove i ponašanja (Eder i Nenga, 2003). Doba adolescencije obilježava sve veća težnja za autonomijom te prelazak orijentacije s obitelji sve više prema vršnjacima (Berk, 2005). Odnosi s vršnjacima postaju sve važniji, pa tako i socijalna interakcija i grupna afilijacija postaju sve utjecajnije na stavove adolescenata (Rubin i sur., 2006; prema Poteat, 2007). U prilog tome idu i podaci istraživanja autora Poteat (2007) provedenog na djeci između 12 i 17 godina. Dobivena je značajna sličnost članova iste grupe u njihovim stavovima i ponašanju prema homoseksualnim osobama te značajna razlika u odnosu na vanjske grupe (Poteat, 2007). Također, čak i uz kontrolu prijašnjih stavova i ponašanja pojedinca, stavovi i ponašanja grupe bili su prediktivni za homofobne stavove i ponašanja člana grupe osam mjeseci kasnije (Poteat, 2007).

Osim vršnjaka, većina adolescenata dio svakodnevnog života provodi i u društvu svojih roditelja stoga oni nastavljaju imati značajnu ulogu u razvijanju stavova. Prema Conger (1971), adolescenti su uglavnom i dalje više pod utjecajem roditelja, a veći utjecaj vršnjaka mogući je samo ako je odnos između roditelja i adolescenta narušen, roditeljske

vrijednosti nerealne ili nekonzistentne, ako postoji snažna homogena grupa vršnjaka čiji se stavovi drastično razlikuju od roditeljskih te ako je adolescent niskog samopouzdanja što ga čini podložnijim vršnjačkom utjecaju. Također, Berndt i Savin-Williams (1993) navode da će vršnjaci imati veći utjecaj na stavove i ponašanje adolescenata ako adolescent ne osjeća dovoljno roditeljske potpore ili negativno doživljava svoj odnos s roditeljima. Istraživanja povezanosti između stavova adolescenata i njihovih roditelja daju različite, ponekad i kontradiktorne podatke. Istraživanja koja su više usmjerena na djecu predadolescentske dobi pokazuju značajnu korelaciju između njihovih predrasuda i roditeljskih stavova (Katz, 2003; Mosher i Scodel, 1960; prema Miklikowska, 2015), dok kod drugih nije pronađena povezanost (Aboud i Doyle, 1996; Towles-Schwen i Fazio, 2001; prema Miklikowska, 2015). S druge strane, nekoliko istraživanja pronalazi značajnu povezanost između predrasuda adolescenata i njihovih roditelja (Carlson & Iovini, 1985; Duriez & Soenens, 2009; O'Bryan, Fishbein, & Ritchey, 2004; prema Miklikowska, 2015). Nadalje, adolescenti izjavljuju da roditelji imaju veći utjecaj na odluke povezane s moralnim pitanjima, dok su im vršnjaci veći utjecaj u socijalnim situacijama (Young i Ferguson, 1979). Uz sve navedeno, vidljivo je da adolescentima bitnu ulogu u razvijanju identiteta, stavova i vrijednosti čine roditelji i vršnjaci te je važno istražiti normativne poruke koje adolescenti dobivaju od strane svoje najbliže okoline.

Stavovi prema osobama homoseksualne orijentacije

Seksualna orijentacija dio je osobnog i socijalnog identiteta osobe stoga je povezana i sa stavovima drugih prema pojedincu (Herek i McLemore, 2013). Općenito, seksualnu orijentaciju definiramo kao emocionalnu, seksualnu i romantičnu privlačnost prema osobama istog i/ili drugog spola (American Psychological Association (APA), 2008). Većinom se ona formira već u ranoj životnoj dobi kroz interakciju bioloških, kognitivnih i socijalnih faktora (Bosanac i Bjelić, 2002; prema Parmač, 2015). Seksualna orijentacija često se kategorijalno dijeli na heteroseksualnu, homoseksualnu i biseksualnu. Međutim, poznato je kako se ona zapravo kreće duž kontinuuma gdje je s jedne strane kontinuuma homoseksualna, a s druge strane heteroseksualna orijentacija (APA, 2008). Homoseksualnost se smatrala psihijatrijskim poremećajem sve do 1976. godine otkada se uklanja s popisa mentalnih bolesti i definira se kao jedna od varijanti seksualnog ponašanja (APA, 2008). Svoju seksualnu orijentaciju ljudi obično deklariraju prema vlastitim izjavama te ne postoji objektivna metoda kojom se nekoga može

identificirati kao osobu određene seksualne orijentacije (Green, 1999). Postoje različiti načini kako operacionalizirati seksualnu orijentaciju u istraživanjima pa se sukladno tome i podaci o prevalenciji homoseksualnosti razlikuju (Savin-Williams, 2009). Ovisno o metodi prikupljanja podataka, prevalencija homoseksualnosti se kreće između 1 i 17% populacije (Dawood i sur., 2009; Greene, 1999). Heteroseksualna orijentacija je, kao najzastupljenija u društvu, postavljena kao norma. Homoseksualne osobe stoga pripadaju seksualnoj manjini koja je, zbog negativnih stavova kroz povijest, ali i raznih strukturalnih, kulturalnih i političkih uzroka, posebno osjetljiva skupina prema kojoj često postoje stereotipi, predrasude i diskriminacija (Herek, Gillis i Cogan, 2015).

Homoseksualna osoba može doživjeti različite loše posljedice zbog negativnosti koju doživljava od strane socijalne okoline. Pripadnici seksualnih manjina u usporedbi s heteroseksualnim osobama imaju niže zadovoljstvo životom, niže samopoštovanje, više narušeno mentalno zdravlje, veću vjerojatnost da će tijekom života razviti neki psihički poremećaj i veću sklonost autodestruktivnom, heterodestruktivnom te rizičnom seksualnom ponašanju (Cochran, Sullivan i Mays, 2003; Meyer, 2003; King i sur., 2008; Kamenov, Jelić i Huić, 2014). Spomenute razlike pojavljuju se još u adolescenciji i ostaju stabilne tijekom odrasle dobi. Također, mlade LGB osobe izvještavaju o višim stopama uznemiravanja, viktimizacije i drugih negativnih ishoda (Berlasn i sur., 2010; prema Peter, Taylor i Chamberland, 2014). Općenito doživljavaju više verbalnog i tjelesnog zlostavljanja od heteroseksualnih mladih osoba (Saweyc i sur., 2007; Cheir-Teran i Hughes, 2009; Robin i sur., 2002; prema Peter, Taylor i Chamberland, 2014). Spomenuta stigmatizacija, viktimizacija i diskriminacija mogu dovesti do raznih negativnih ishoda kao što su veća stopa izostajanja iz škole, suicida, depresije i anksioznosti (D'Augelli, 1998; prema Horn, 2006). Premda se općeniti stav prema homoseksualnim osobama mijenja i sve je pozitivniji (Smith, 2011), istraživanja pokazuju da su predrasude, stigmatizacija i diskriminacija homoseksualnih osoba i dalje vrlo česta pojava u društvu (Horn i Heinze, 2011; Rivers i D'Augelli, 2001; Herek, 2009; Herek i McLemore, 2013). Stavovi adolescenata ne razlikuju se toliko u odnosu na stavove odraslih te se njihovi stavovi također kreću od negativnih do neutralnih (Horn, 2006). U brojnim istraživanjima s odraslima i adolescentima, pokazalo se da postoje karakteristike koje se konzistentno pokazuju povezane sa stavovima prema homoseksualnim osobama. Muški rod, starija dob, niže obrazovanje, važnost vjere, manja učestalost kontakta s homoseksualnim

osobama, autoritarna ličnost, tradicionalni stavovi, konzervativna politička stajališta i vjerovanja da je homoseksualnost stvar izbora su karakteristike koje su konzistentno u istraživanjima povezane s negativnijim stavovima prema homoseksualnim osobama (Horn i Heinze, 2011; Herek, 2000: Herek, 1994; prema Greene i Herek, 1999 ; Kite i Whitley, 1996; Kelley, 2001; Lingiardi, Falanga i D'Augelli, 2005; Prati, Pietrantoni i D'Augelli, 2011; Santona i Tognasso, 2017; Costa i sur., 2015; Poteat i Anderson, 2012). Velik broj istraživanja uzima u obzir razne sociodemografske karakteristike, vrijednosti i uvjerenja, ali se često zanemaruje uloga konteksta razvoja tih stavova. Roditelji i vršnjaci igraju bitnu ulogu u razvoju i formiranju stavova adolescenata stoga smo se u ovom istraživanju usmjerili upravo na povezanost roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima srednjoškolaca o homoseksualnim osobama.

Cilj i problemi istraživanja

Ovim istraživanjem željeli smo ispitati stavove srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama te njihov odnos s vršnjačkim i roditeljskim normama. Također, zanimalo nas je kako je taj odnos ovisan o općoj podložnosti osobe roditeljskom i vršnjačkom utjecaju. S obzirom na cilj istraživanja, a u skladu sa suvremenim teorijskim pristupima i dosadašnjim istraživanjima, formulirani su sljedeći problemi i hipoteze.

PROBLEMI:

1. Jesu li stavovi srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama povezani s vršnjačkim i roditeljskim normama?
2. Postoji li moderatorski utjecaj opće podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju na odnos vršnjačkih/roditeljskih normi i stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama?

HIPOTEZE:

1. Rezultati na mjeri stavova srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije bit će pozitivno povezani s rezultatima na mjeri roditeljskih normi. Srednjoškolci koji roditeljske stavove procjenjuju negativnijima će imati negativnije stavove prema osobama homoseksualne orijentacije.
2. Rezultati na mjeri stavova srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije bit će pozitivno povezani s rezultatima na mjeri vršnjačkih normi. Srednjoškolci koji vršnjačke stavove procjenjuju negativnijima će imati negativnije stavove prema osobama homoseksualne orijentacije.
3. Opća podložnost roditeljskom utjecaju bit će moderator odnosa između rezultata na mjeri stavova prema osobama homoseksualne orijentacije i rezultata na mjeri roditeljskih normi. Kod srednjoškolaca koji su općenito podložniji roditeljskom utjecaju, povezanost između njihovog stava i roditeljskih normi bit će veća, odnosno, imat će sličnije stavove kao njihovi roditelji.
4. Opća podložnost vršnjačkom utjecaju bit će moderator odnosa između rezultata na mjeri stavova prema osobama homoseksualne orijentacije i rezultata na mjeri vršnjačkih normi. Kod srednjoškolaca, koji su općenito podložniji vršnjačkom utjecaju, povezanost između njihovog stava i vršnjačkih normi bit će veća, odnosno, imat će sličnije stavove kao njihovi vršnjaci.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 312 učenika srednjih škola, od toga 25% učenika i 75% učenica. Više od polovice sudionika (57.7%) živi u vrlo velikom gradu (s više od 100 000 stanovnika). Dob sudionika kreće se u rasponu od 14 do 20 godina pri čemu prosjek iznosi $M = 16.79$, a raspršenje $SD = 1.03$. Sudjelovali su učenici gimnazija (76.6%), strukovnih škola (16.3%), umjetničkih škola (2.6%) te oni koji paralelno pohađaju dvije srednje škole (4.5%). Obuhvatili smo sve razrede srednje škole, pritom gotovo polovica sudionika trenutno pohađa 2. razred srednje škole (47.4%). Katoličke vjeroispovijesti je 62.8% sudionika, 29.8% smatra se ateistom ili agnostikom, a 7.4% pripada ostalim vjeroispovijestima. Većina sudionika izjavljuje da su heteroseksualne (63.8%) ili uglavnom heteroseksualne orijentacije (16.7%).

Mjerni instrumenti

Skala stavova prema osobama homoseksualne orijentacije

Skala stavova prema osobama homoseksualne orijentacije (eng. Attitudes toward lesbians and gay men scale, ATLG-R-S5, Herek i McLemore, 2011) je upitnik samoprocjene kojim se mjere stavovi prema homoseksualnim osobama. Sastoji se od dvije forme - jedna za ispitivanje stavova prema gej muškarcima, a druga prema lezbijkama. U ovom istraživanju korištena je kraća verzija subskala od 5 čestica umjesto originalnih ATLG subskala od 10 čestica. Kraće verzije ATL i ATG subskala visoko koreliraju s njihovim duljim verzijama ($r_s > .95$ između verzije ATG i ATL skale s 5 čestica i dulje verzije od 10 čestica), stoga se često koriste umjesto originalnih subskala (Herek i McLemore, 2011). Zadatak sudionika bio je da na skali od 1 do 5 izraze svoj stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom, pri čemu je 1 potpuno neslaganje, a 5 potpuno slaganje. Primjer čestice: „*Seksualni odnos između dva muškaraca je jednostavno pogrešan.*“. Rezultat na svakoj skali stavova formiran je kao zbroj bodova na svim česticama. Povezanost između ATG i ATL skala na ovom uzorku je vrlo visoka ($r = .918$, $p < .01$) te se obrasci korelacija s prediktorskim varijablama poklapaju zbog čega je mjera ukupnih stavova prema homoseksualnim osobama formirana zbrojem dviju skala. Viši rezultat na skali označava pozitivniji stav prema osobama homoseksualne orijentacije.

Pouzdanost skale stavova izražena preko Cronbachovog alpha koeficijenta unutarnje konzistencije iznosi:

- kad je objekt stava muškarac homoseksualac $\alpha = .893$
- kad je objekt stava lezbijka $\alpha = .876$
- kad je objekt stava homoseksualna osoba $\alpha = .942$

Skala socijalne distance prema osobama homoseksualne orijentacije

Skala socijalne distance mjeri stupanj bliskosti na koju je pojedinac spreman pristati s pripadnicima socijalnih grupa kojima ne pripada. Konstruirana je po uzoru na Bogardusovu skalu (Bogardus, 1933; prema Čorkalo i Kamenov, 1998) te se sastoji od 8 različitih vrsta odnosa, odnosno stupnja bliskosti na koje bi sudionik bio spreman; da mi je cura/dečko, da smo rođaci, da smo prijatelji i da se uzajamno posjećujemo i kod kuće, da izlazimo skupa u društvu na ista mjesta, da smo prijatelji na društvenim mrežama, da idemo u isti razred, da živimo u istoj ulici i da živimo u istoj državi. Sudionici istraživanja su na svaku od 8 tvrdnji odgovorili bi li željeli biti u navedenom odnosu s osobom homoseksualne orijentacije tako što su označili DA ili NE. Ukupni rezultat se računa kao zbroj odgovora NE. Što je viši rezultat na Skali, to je veća socijalna distanca prema osobama homoseksualne orijentacije.

Mjere roditeljskih i vršnjačkih normi

Ista skala korištena je za mjerenje roditeljskih i vršnjačkih normi. Srednjoškolci su sami procjenjivali što bi njihovi roditelji i vršnjaci odobravali od 8 navedenih stupnjeva bliskosti s osobama homoseksualne orijentacije. Ovakav način mjerenja roditeljskih i vršnjačkih normi prethodno je testirala Ivandić (2016) prilikom izrade svojeg diplomskog istraživanja. Provela je fokusne grupe sa studentima psihologije te se takav način mjerenja pokazao učinkovit. Također, na sličan način su i drugi istraživači koristili Skalu socijalnih distanci te ju potvrdili kao pouzdan način mjerenja socijalnih normi (Ata, Bastian i Lusher, 2009; Bank, Slavings i Biddle, 1990).

Primjer upute za roditeljske norme:

Pokušaj sada zanemariti svoje mišljenje i stavi se u poziciju svojih roditelja. Ponovo ćeš odgovarati na iste tvrdnje, ali sada zamisli da odgovaraš u ime svojih roditelja. Tvoj zadatak je da zaokružiš što bi tvoji roditelji rekli da se TI nađeš u navedenoj situaciji.

Primjer upute za vršnjačke norme:

Još jednom pokušaj zamisliti da si netko drugi. Ovaj put se pokušaj uživjeti u ulogu jednog od svojih vršnjaka. Možda nećeš svaki put znati što bi oni rekli, ali pokušaj zamisliti kako bi odgovorila većina tvojih vršnjaka. Tvoj zadatak je da zaokružiš što bi tvoji vršnjaci iz razreda rekli da se TI nađeš u navedenoj situaciji.

Skala roditeljskog i vršnjačkog utjecaja

Skala roditeljskog i vršnjačkog utjecaja (eng. Parent and Peer Influence Scale PPI, Werner-Wilson, 2000) mjeri stupanj u kojemu su adolescenti i mladi odrasli pod utjecajem roditelja ili vršnjaka. Skala se sastoji od 17 čestica, a procjenjuju se na skali Likertovog tipa od 7 stupnjeva gdje 1 označava potpuno neslaganje, a 7 potpuno slaganje s tvrdnjom. Pokriva moralne vrijednosti, politička uvjerenja, izlaske, seksualnost te uporabu alkohola i drugih supstanci. Primjer čestice za vršnjački utjecaj: „*Moji prijatelji utječu na moja uvjerenja o seksualnosti.*“. Primjer čestice za roditeljski utjecaj: „*Moja politička uvjerenja su više pod utjecajem mojih roditelja nego mojih prijatelja.*“. Rezultat Skale inače se rekodira tako da viši rezultat na Skali upućuje na veću podložnost vršnjačkom utjecaju, a niži rezultat na izraženiju podložnost roditeljskom utjecaju. Rezultat na skali je za potrebe ovog istraživanja podijeljen tako da se dobiva poseban rezultat za roditeljski utjecaj i utjecaj vršnjaka. Po uzoru na istraživanje autorice Ivandić (2016), konačna verzija je prilagođena i tako da su uzete samo čestice koje se odnose na roditeljski i vršnjački utjecaj zbog čega je sveukupno bilo 13 čestica. Pouzdanost mjere roditeljskog utjecaja iznosi $\alpha = .732$, a pouzdanost mjere vršnjačkog utjecaja iznosi $\alpha = .777$.

Postupak

Istraživanje se provodilo putem *online* upitnika koji se slao srednjoškolcima *metodom snježne grude* preko društvenih mreža, poruka i *e-mailova*. Svi sudionici rješavali su isti upitnik na čijem početku se nalazi opća uputa i objašnjenje istraživanja. Prije samog istraživanja, sudionici su morali potvrditi da su informirali svoje roditelje o sudjelovanju u istraživanju te dvostruko potvrditi da imaju 14 ili više godina, u suprotnome nisu mogli nastaviti ispunjavanje upitnika. Upitnik se sastojao od gore navedenih mjernih instrumenata koji su imali zasebne upute za rješavanje i ljestvicu s definiranim značenjem odgovora. Skale stavova prema gej muškarcima i lezbijkama su

se rotirale po slučaju. Ispunjavanje upitnika bilo je anonimno i dobrovoljno, te je trajalo oko 20 minuta. Nakon ispunjavanja upitnika, sudionicima koji su željeli saznati više informacija o homoseksualnoj orijentaciji ponuđen je edukativni materijal. U njemu su opisani određeni mitovi povezani s homoseksualnom orijentacijom i točne, znanstvene informacije koje pobijaju te mitove.

Rezultati

Deskriptivne vrijednosti prediktorskih i kriterijskih varijabli prikazane su u Tablici 1. Vidljivo je da su stavovi srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije ($M = 40.1$) viši od srednjeg rezultata ($M = 30$) koji predstavlja neutralni stav. Također, socijalna distanca srednjoškolaca ($M = 1.59$) u odnosu na mogući raspon rezultata (0 - 8) upućuje na visok stupanj bliskosti na koji su srednjoškolci spremni s homoseksualnim osobama.

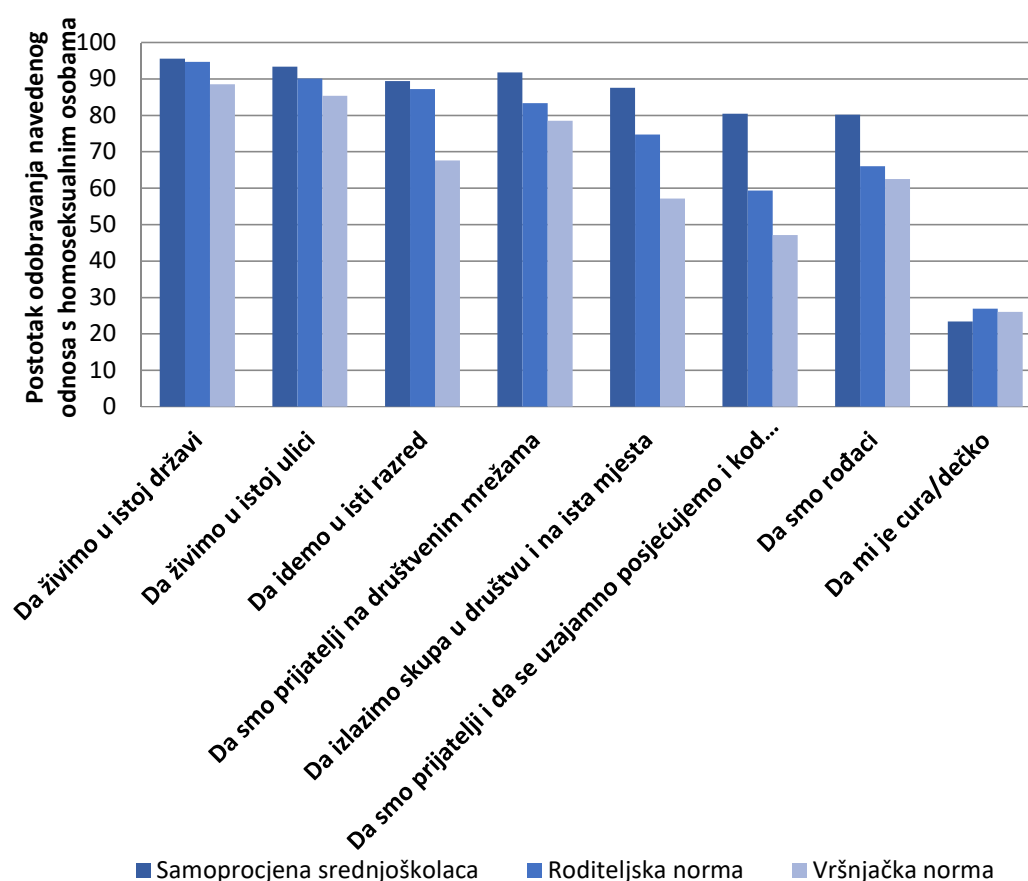
Tablica 1
Deskriptivna statistika prediktorskih i kriterijskih varijabli ($N = 312$)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	Teoretski raspon
Roditeljska norma	2.17	2.264	0	8	0 - 8
Vršnjačka norma	2.88	2.627	0	8	0 - 8
Roditeljski utjecaj	22.17	7.599	6	41	6 - 42
Vršnjački utjecaj	21.54	8.36	7	44	7 - 49
Stavovi	40.1	11.253	10	50	10 - 50
Socijalna distanca	1.59	1.87	0	8	0 - 8

Legenda: *M* - aritmetička sredina, *SD* - standardna devijacija, *Min* - minimalna vrijednost raspona ukupnih rezultata, *Max* - maksimalna vrijednost raspona ukupnih rezultata.

Čak 80.1% srednjoškolaca pristalo bi na socijalnu distancu „Da smo rođaci“ i sve ostale odnose s homoseksualnim osobama koji su manjeg stupnja bliskosti. Za roditelje i vršnjake izjavljuju da će velika većina odobravati njihove odnose da žive u istoj državi i

istoj ulici. Međutim, vršnjaci već na idućem stupnju bliskosti („Da idemo u isti razred“) pokazuju vidljivo niže odobravanje u odnosu na roditelje i same sudionike istraživanja. Također, sudionici izjavljuju da će 57.1% vršnjaka odobravati odnos „Da izlazimo skupa u društvu“ te samo 47.1% odnos „Da smo prijatelji i uzajamno se posjećujemo kod kuće“. Također, izjavljuju da će samo 26.9% roditelja i 26% vršnjaka odobravati njihov odnos s homoseksualnom osobom „Da mi je cura/dečko“.

Slika 1. Frekvencije potvrdnih odgovora na Skali socijalne distance prema osobama homoseksualne orijentacije, $N = 312$ ¹

Roditeljska i vršnjačka norma općenito pokazuju umjereno pozitivan stav prema homoseksualnim osobama. T - test za zavisne uzorke pokazuje da postoji statistički značajna razlika između roditeljske i vršnjačke norme ($t(307) = -4.44$, $p < .01$).

¹ Napomena. Sve statističke analize su provedene uzimajući svih osam razina Skale socijalne distance, a potom su provedene bez posljednje razine „Da mi je cura/dečko“. Rezultati relevantni za probleme i hipoteze ovoga istraživanja nisu se značajno promijenili, stoga su u nastavku prikazani podaci dobiveni koristeći svih osam razina navedene skale.

Roditeljska norma ($M = 2.18$) odražava statistički značajno manju socijalnu distancu prema homoseksualnim osobama od vršnjačke norme ($M = 2.88$). Opći roditeljski utjecaj ($M = 22.17$) i opći vršnjački utjecaj ($M = 21.54$) su nešto viši od teoretskog prosjeka. Međutim, između roditeljskog i vršnjačkog utjecaja na srednjoškolce ne postoji statistički značajna razlika ($t(307) = 0.943, p > .05$).

Tablica 2
Interkorelacije roditeljskih normi, vršnjačkih normi, roditeljskog utjecaja, vršnjačkog utjecaja, socijalne distance i stavova srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije ($N = 312$)

	1.	2.	3.	4.	5.
1. Roditeljska norma	-				
2. Vršnjačka norma	.37**	-			
3. Roditeljski utjecaj	.02	.01	-		
4. Vršnjački utjecaj	-.01	-.01	-.33**	-	
5. Socijalna distanca	.52**	.43**	.28**	-.13	-
6. Stavovi	-.40**	-.30**	-.33**	.13	-.75**

* $p < .05$; ** $p < .01$

U *Tablici 2* prikazani su Pearsonovi koeficijenti korelacija između prediktorskih i kriterijskih varijabli. Rezultati na *Skali socijalne distance* su visoko povezani s rezultatima na *Skali stavova prema homoseksualnim osobama* ($r = .75, p < .01$). U skladu s našom prvom hipotezom, stavovi srednjoškolaca su značajno povezani s rezultatima na mjeri roditeljskih normi ($r = -.40, p < .01$), a ta povezanost je još snažnija između rezultata na *Skali socijalne distance* srednjoškolaca i mjere roditeljske norme ($r = .52, p < .01$). Također, potvrđena je i druga hipoteza jer su rezultati na mjeri vršnjačkih normi statistički značajno povezani sa stavovima ($r = -.30, p < .01$) i socijalnom distancom ($r = .43, p < .01$) srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama. Viši rezultati na mjerama roditeljske i vršnjačke norme povezani su s većom socijalnom distancom i manje pozitivnim stavovima srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama.

U objašnjavanju varijance stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama, odlučili smo detaljnije ispitati doprinos pojedinačnih prediktora tako što smo proveli dvije hijerarhijske regresijske analize. U jednoj analizi je kriterijska varijabla rezultat srednjoškolaca na *Skali socijalne distance* prema homoseksualnim osobama, a u drugoj je kriterijska varijabla rezultat srednjoškolaca na *Skali stavova prema*

homoseksualnim osobama. Obje hijerarhijske analize provedene su u 4 koraka. U prvom koraku je uvedena varijabla *roditeljske norme*, a drugom, varijabla *vršnjačke norme*. U trećem koraku uvedene su varijable opće podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju nakon čega su u posljednjem koraku uvedene moderatorske varijable. Jedna moderatorska varijabla predstavlja interakcijski odnos između opće podložnosti roditeljskom utjecaju i roditeljske norme, a druga predstavlja interakcijski odnos opće podložnosti vršnjačkom utjecaju i vršnjačke norme. Svaka moderatorska varijabla napravljena je tako što su prvo uključene varijable centrirane i potom je formirana nova varijabla koja predstavlja njihov umnožak.

Tablica 3

Rezultati hijerarhijske regresijske analize za predviđanje socijalne distance prema osobama homoseksualne orijentacije ($N = 312$)

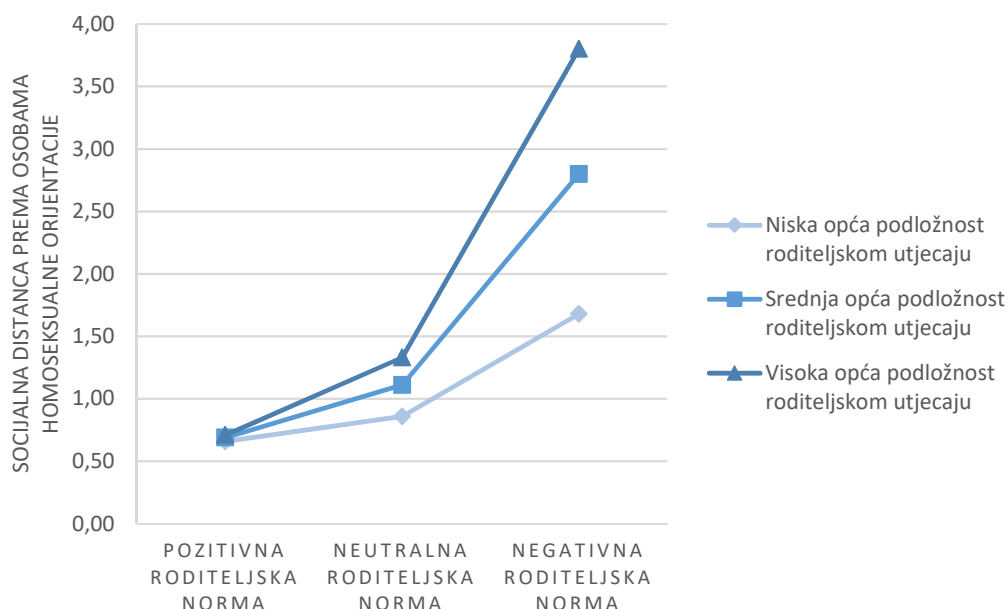
	1. korak	2. korak	3. korak	4. korak
	Standardizirani regresijski koeficijent (β)			
Roditeljska norma	.52**	.42**	.41**	.41**
Vršnjačka norma		.28**	.28**	.26**
Roditeljski utjecaj			.26**	.24**
Vršnjački utjecaj			-.03	.00
Moderator 1				.24**
Moderator 2				.01
R^2	.27	.34	.41	.47
F	111.77**	77.5**	52.32**	43.71**
ΔR^2	.27	.07	.07	.06
$F_{\Delta R^2}$	111.77**	31.85**	18.27**	16.03**

Napomena. R^2 - ukupan doprinos prediktora objašnjenju varijanci; F - vrijednost F - omjera; ΔR^2 - promjena u postotku objašnjene varijance kriterija;

$F_{\Delta R^2}$ - vrijednost F - omjera za statističku značajnost promjene nakon uvođenja novog bloka prediktora; Moderator 1 - Roditeljska norma x Roditeljski utjecaj; Moderator 2 - Vršnjačka norma x Vršnjački utjecaj

* $p < .05$; ** $p < .01$

Model za predviđanje socijalne distance srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama prikazan je u *Tablici 3*. Model je značajan, a prediktor roditeljska norma u prvom koraku objašnjava 27% varijance kriterija ($F_{\Delta R^2} = 111.77, p < .01$). Uvođenjem varijable vršnjačke norme objašnjeno je 34% varijance kriterija ($F_{\Delta R^2} = 31.85, p < .01$). Nakon uvođenja opće podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju objašnjeno je 41% varijance kriterija ($F_{\Delta R^2} = 18.27, p < .01$). Na kraju, uvođenjem moderatorskih varijabli ukupno je objašnjeno 47% varijance kriterija ($F_{\Delta R^2} = 16.03, p < .01$). Najbolji samostalni prediktor je roditeljska norma ($\beta = 0.41, p < .01$). Negativnija roditeljska norma povezana je s većom socijalnom distancom sudionika prema homoseksualnim osobama. Vršnjačka norma je također značajan prediktor ($\beta = 0.26, p < .01$) te pokazuje isti smjer povezanosti sa socijalnom distancom sudionika kao roditeljska norma. Opći roditeljski utjecaj također je značajan samostalni prediktor ($\beta = 0.24, p < .01$). Što sudionici imaju veću opću podložnost roditeljskom utjecaju to su negativniji stavovi prema homoseksualnim osobama. Opći vršnjački utjecaj nije se pokazao značajnim u predviđanju socijalne distance srednjoškolaca. U posljednjem koraku značajnom se pokazuje interakcija roditeljske norme i općeg roditeljskog utjecaja ($\beta = 0.24, p < .01$), ali ne i interakcija vršnjačke norme i vršnjačkog utjecaja ($\beta = 0.01, p > .05$).

Slika 2. Prikaz moderatorskog efekta opće podložnosti roditeljskom utjecaju na odnos roditeljske norme i socijalne distance sudionika prema osobama homoseksualne orijentacije, $N = 312$

Na grafičkom prikazu moderatorskog efekta općeg roditeljskog utjecaja (*Slika 2.*) možemo primijetiti da efekt nije prisutan kod pozitivnih roditeljskih normi, dok je kod neutralnih normi prisutan i sve je izraženiji što je roditeljska norma negativnija. Učenici koji su više podložni roditeljskom utjecaju te imaju roditelje s negativnom normom prema homoseksualnim osobama imaju najnegativnije stavove prema homoseksualnim osobama. Najpozitivnije stavove imaju učenici koji imaju roditelje s pozitivnom normom, bez obzira na njihovu podložnost roditeljskom utjecaju.

Tablica 4
Rezultati hijerarhijske regresijske analize za predviđanje stavova prema osobama
homoseksualne orijentacije ($N = 312$)

	1. korak	2. korak	3. korak	4. korak
	Standardizirani regresijski koeficijent (β)			
Roditeljska norma	-.4**	-.33**	-.33**	-.33**
Vršnjačka norma		-.19*	-.18*	-.18*
Roditeljski utjecaj			-.31**	-.3**
Vršnjački utjecaj			.00	.00
Moderator 1				-.13
Moderator 2				-.05
R^2	.16	.19	.29	.3
F	55.63**	34.48**	29.74**	21.3**
ΔR^2	.16	.03	.1	.02
$F_{\Delta R^2}$	55.63**	11.34*	20.55**	3.45

Napomena. R^2 - ukupan doprinos prediktora objašnjenju varijanci; F - vrijednost F - omjera; ΔR^2 - promjena u postotku objašnjene varijance kriterija;

$F_{\Delta R^2}$ - vrijednost F - omjera za statističku značajnost promjene nakon uvođenja novog bloka prediktora; Moderator 1 - Roditeljska norma x Roditeljski utjecaj; Moderator 2 - Vršnjačka norma x Vršnjački utjecaj

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablica 4 prikazuje rezultate druge hijerarhijske regresijske analize u kojoj je kriterijska varijabla rezultat na *Skali stavova prema osobama homoseksualne orijentacije*. Rezultati pokazuju da su samo promjene u prva tri koraka modela značajne. U prvom

koraku je objašnjeno 16% varijance ($F_{\Delta R^2} = 55.63, p < .01$), a uvođenjem vršnjačke norme objašnjeno je 19% varijance kriterija ($F_{\Delta R^2} = 11.34, p < .05$). Uvođenjem opće podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju dobivamo značajno povećanje objašnjene varijance za 10% ($F_{\Delta R^2} = 20.55, p < .01$). U posljednjem koraku uvođenjem moderatora ne dolazi do značajne promjene objašnjene varijance. Nema moderatorskog utjecaja roditeljskog i vršnjačkog utjecaja na odnos između roditeljskih/vršnjačkih normi sa stavovima srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije. Najbolji samostalni značajni prediktor i kod ovoga kriterija je roditeljska norma ($\beta = -0.33, p < .01$). Značajni samostalni prediktori su i opći roditeljski utjecaj ($\beta = -0.18, p < .01$) te vršnjačka norma ($\beta = -0.18, p < .05$). Sva tri prediktora imaju isti smjer povezanosti s kriterijem. Negativnija roditeljska i vršnjačka norma, te manja podložnost roditeljskom utjecaju povezani su s negativnijim stavovima prema homoseksualnim osobama.

Rasprava

Ovim istraživanjem nastojali smo ispitati stavove srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama. Također smo ispitali odnos stavova s roditeljskim i vršnjačkim normama te smo provjerili kako taj odnos ovisi o općoj podložnosti roditeljskom i vršnjačkom utjecaju.

Općenito, rezultati ukazuju na blago pozitivne stavove srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije i na *Skali socijalne distance* i na *Skali stavova prema osobama homoseksualne orijentacije*. Roditeljske i vršnjačke norme također su pozitivnije od teoretskog neutralnog prosjeka. Međutim, premda su norme prosječno pozitivnije, važno je detaljnije razmotriti rezultate dobivene na pojedinim stupnjevima odnosa bliskosti s homoseksualnom osobom. Sudionici izjavljuju da bi samo 26.9% roditelja i 26% vršnjaka odobravalo njihov romantičan odnos s homoseksualnom osobom. Većina sudionika također nije spremna na stupanj bliskosti s homoseksualnom osobom koja uključuje romantičan odnos. Međutim, u ovome slučaju je to i očekivano, budući da je većina uzorka našeg istraživanja heteroseksualne orijentacije. S obzirom da sudionicima ova razina možda nije mjera njihovog stava prema osobama homoseksualne orijentacije, važno je dodatno obratiti pažnju na posljednju razinu bliskosti na *Skali socijalne distance*. Odлучili smo iz tog razloga ponovno provesti sve statističke analize u kojoj je na mjeri socijalne distance srednjoškolaca, roditeljskih normi i vršnjačkih normi

isključena osma razina „Da mi je cura/dečko“. Svi rezultati relevantni za probleme i hipoteze ovog istraživanja te psihometrijske karakteristike *Skale socijalne distance* nisu se značajno promijenili. Odlučeno je da ćemo u prikazu podataka zadržati analize dobivene sa svih osam razina na Skali socijalne distance jer je riječ o mjeri socijalne distance u kojoj se uobičajeno koristi navedena posljednja razina koja izražava najveći stupanj bliskosti s pripradnikom manjine. U budućim istraživanjima, također je važno uzimati u obzir što točno posljednja razina bliskosti na *Skali socijalne distance* predstavlja ukoliko mjerimo stav o pripadnicima seksualne manjine te bi bilo dobro validirati *Skalu socijalne distance* za mjerenje socijalne distance prema pripadnicima seksualnih manjina.

Važno je naglasiti i da su roditeljske norme općenito značajno pozitivnije od vršnjačkih. Odnosno, učenici izjavljuju da roditelji više odobravaju različite stupnjeve bliskosti prema homoseksualnim osobama u odnosu na njihove vršnjake. Gotovo trećina sudionika smatra da njihovi vršnjaci ne žele da su sudionici u istom razredu s osobom homoseksualne orijentacije. Manje od polovice izjavljuje da će njihovi vršnjaci prihvatiti da se oni druže s homoseksualnom osobom kao prijatelji koji su dovoljno bliski i da se međusobno posjećuju kod kuće, a skoro polovica sudionika smatra da njihovi vršnjaci ne bi prihvatili da oni izlaze u društvu zajedno s homoseksualnom osobom.

Prvi problem u istraživanju bio je ispitati povezanost roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima srednjoškolaca prema osobama homoseksualne orijentacije. U skladu s *Razvojnou teorijom socijalnog identiteta* (Nesdale i Flessner, 2001) te *Razvojnou modelom subjektivne grupne dinamike* (Abrams i sur., 2003), pretpostavili smo da će roditeljske i vršnjačke norme značajno doprinijeti objašnjenju stavova sudionika. Dobiveni rezultati istraživanja ukazuju na to da postoji značajna pozitivna povezanost stavova srednjoškolaca s roditeljskim i vršnjačkim normama. Također, naši pretpostavljeni modeli objašnjavaju velik postotak varijance kriterija socijalne distance (47%) i stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama (30%). Dobiveni rezultati o povezanosti stavova adolescenata sa stavovima roditelja i vršnjaka, u skladu su s drugim nalazima iz literature (Poteat, 2007; Ivandić, 2016; Miklikowska, 2005). U skladu s našim hipotezama, srednjoškolci koji procjenjuju stavove svojih roditelja i vršnjaka negativnijima imaju negativniji stav i veću socijalnu distancu prema homoseksualnim osobama. Ovakav nalaz upućuje na to da su socijalne norme koje adolescenti percipiraju u svojoj okolini bitan čimbenik pri objašnjavanju njihovih stavova

prema seksualnim manjinama. Norme u društvu pokazuju nam što je prihvatljivo i uobičajeno, te je očekivano da će percipirane norme koje adolescenti dobivaju od strane roditelja i vršnjaka, osoba s kojima imaju najviše svakodnevnih i intenzivnih interakcija, biti povezane i s njihovim stavovima.

Rezultati se slažu s pretpostavkama *Razvojne teorije socijalnog identiteta* (Nesdale i sur., 2005). Možemo naime iz dobivenih rezultata primijetiti da se srednjoškolci identificiraju s grupom vršnjaka i roditelja. Njihovi stavovi prema homoseksualnim osobama ovise o tome koliko je u toj grupi prihvaćeno izražavati predrasude, te doživljavaju li njihovi vršnjaci i roditelji homoseksualne osobe kao prijeteću grupu. Također, ovi nalazi u skladu su i s *Razvojnim modelom subjektivne grupne dinamike* (Abrams i sur., 2003) koji objašnjava formiranje i održavanje stavova kroz važnost normativnog ponašanja članova grupe. Ljudi kao socijalna bića imaju sklonost pripadati određenim grupama te se priklanjaju grupi i njenim normama kako bi udovoljili njihovim očekivanjima i postigli prihvaćanje (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Kao što je spomenuto u uvodu, članove grupe koji se ne priklanjaju normama grupe, ostali članovi grupe percipiraju devijantnima te ih negativnije vrednuju. Ovo diferencijalno evaluiranje osobito je izraženo kod adolescenata jer je završetkom razvoja formalnog mišljenja omogućeno bolje međugrupno razlikovanje, što povećava i njihovu osjetljivost na grupne norme (Prinstein i Dodge, 2008). Sukladno tome, dobivena visoka povezanost njihovih stavova s percipiranim stavovima njihovih roditelja i vršnjaka potvrđuju naša očekivanja i teoriju od koje polazimo.

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da veći doprinos u objašnjavanju stavova srednjoškolaca imaju roditeljske norme u odnosu na vršnjačke norme. S obzirom na fazu razvoja u kojoj se nalaze sudionici našeg istraživanja, bilo bi očekivano da će adolescenti više biti pod utjecajem vršnjaka, međutim u ovom istraživanju to nije potvrđeno. Jedan od razvojnih zadataka adolescencije je postepena separacija od roditelja u korist druženja i socijalizacije s vršnjacima. S druge strane, pokazalo se da vršnjaci imaju utjecaja na adolescente kada se radi o trenutnim mišljenjima i ponašanjima, ali je roditeljski utjecaj više povezan s trajnijim društvenim vrijednostima i društveno-političkim stavovima (Prinstein i Dodge, 2008). U područjima kao što su izbor zanimanja, raspolaganje novcem te formiranje stavova roditelji imaju veći utjecaj, a vršnjaci imaju važniji utjecaj u kratkoročnijim odlukama, kao što su odijevanje, socijalne aktivnosti, stupanje u seksualne

odnose i konzumiranje alkohola (Collins i sur., 2000; Larson, 1972; Young i Ferguson, 1978). Moguće je da su sudionici imali više doticaja s temama koje se tiču homoseksualnosti u krugu obitelji dok su s vršnjacima vjerojatno usmjereni na neke druge teme. Nadalje, roditeljski utjecaj se obično ostvaruje kroz direktno izražavanje stavova i mišljenja o prikladnim ili neprihvatljivim stavovima i ponašanjima, dok se vršnjački utjecaj ostvaruje indirektno kroz modeliranje ponašanja (Biddle, Bank i Marlin, 1980). S obzirom na to da smo ovdje ispitivali stavove i namjere ponašanja, a ne direktno ponašanje prema osobama homoseksualne orijentacije, moguće je i da smo zbog toga utvrdili manji doprinos vršnjačkih normi u objašnjavanju njihovih stavova. Također, kao što je spomenuto u uvodu, adolescenti su obično više pod utjecajem roditelja sve dok smatraju svoj odnos s roditeljima pozitivnim, te dobivaju dovoljno podrške i konzistentne informacije o vrijednostima (Conger, 1971; Berndt i Savin-Williams, 1993). Možemo pretpostavljati da većina sudionika nema narušen odnos s roditeljima te su im njihovi roditelji relevantan izvor informacija temeljem kojeg formiraju svoje stavove. U prilog toj pretpostavci ide i dio postupka ovog istraživanja. Naime, sudionici su prilikom pristupanja istraživanju morali informirati svoje roditelje o sudjelovanju u istraživanju koje se bavi ovom temom. Moguće je da su istraživanju više pristupali oni koji općenito imaju otvoreniju komunikaciju i kvalitetniji odnos sa svojim roditeljima. Svakako bi bilo zanimljivo da smo dodatno ispitali kako naši sudionici doživljavaju svoj odnos s roditeljima. Možda bismo utvrdili moderatorski utjecaj kvalitete odnosa s roditeljima na povezanost između njihovih i roditeljskih stavova. Još jedan od razloga većeg doprinosa roditeljske norme može biti i taj da su adolescenti često skloni svoja vlastita stajališta projicirati na svoje roditelje (Gniewosz, Noack, Wentura, & Funke, 2008). U ovome istraživanju sudionici su sami procjenjivali stavove svojih roditelja i vršnjaka. Bilo bi dobro u budućnosti provesti istraživanje u kojemu bi se uspoređivali stavovi hrvatskih adolescenata sa stavovima njihovih roditelja i vršnjaka koje oni sami procjenjuju za sebe.

Nadalje, moguće da je na rezultate utjecala i uputa postavljena u mjeri vršnjačke norme budući da nije detaljnije objašnjeno što točno predstavlja grupa „vršnjaka“. Za roditelje se može jednoznačno definirati na koga se odnosi, dok kod pojma „vršnjaci“ sudionici mogu različito interpretirati na koga se odnosi. Na primjer, neki sudionici su možda procjenjivali stavove općenito vršnjaka u Hrvatskoj, neki svoje vršnjake u razredu ili s neke izvanškolske aktivnosti, ili su procjenjivali stavove prijatelja. Vjerojatno je da

bismo utvrdili veću povezanost između stavova srednjoškolaca i njihovih vršnjaka da je u uputi pisalo da procjenjuju stavove svojih prijatelja jer bi u tom slučaju sudionici bili više identificirani s navedenom „vršnjačkom grupom“ te bi imali još sličnije stavove s vršnjacima nego što je dobiveno. Mogući razlog manjeg doprinosa vršnjačkih normi u objašnjavanju stavova može biti i taj što naš uzorak pretežito čine djevojke. Prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš (2013), mladići su općenito više podložni vršnjačkom pritisku te su usmjereniji na grupu vršnjaka od djevojaka koje su više usmjerene prema individualnim odnosima s prijateljima. Prema Young i Ferguson (1978), mlađi adolescenti više su skloni konformiranju vršnjacima nego stariji stoga bi bilo zanimljivo i ispitati kakve rezultate bismo utvrdili na populaciji mlađih adolescenata, a i što bismo utvrdili uspoređivanjem nalaza na različitim dobnim skupinama. U ovome istraživanju odlučili smo se za populaciju srednjoškolaca jer smatramo da su s obzirom na svakodnevno okruženje, frekventnost i kvalitetu odnosa ipak drugačija populacija od adolescenata u osnovnoj školi. Također, regrutacija sudionika odvijala se jednostavnijim, neformalnim kanalom, putem anonimnog on-line upitnika. U skladu s time, sudjelovale su samo maloljetne osobe starije od 14 godina koje su same mogle odlučiti žele li sudjelovati u istraživanju.

Drugi problem istraživanja bio je ispitati moderatorski utjecaj opće podložnosti roditeljskom, odnosno vršnjačkom utjecaju na odnos između stavova srednjoškolaca i roditeljskih odnosno vršnjačkih normi. Pretpostavili smo da će osobe koje su više podložne vršnjačkom utjecaju imati veću povezanost vršnjačkih normi s njihovim stavovima. Međutim, vršnjački utjecaj nema značajan moderatorski efekt na odnos između vršnjačkih normi i stavova prema homoseksualcima niti na jednom kriteriju stavova te hipoteza nije potvrđena. Nadalje, pretpostavili smo da će osobe koje su više podložne roditeljskom utjecaju imati i veću povezanost roditeljskih normi s njihovim stavovima prema osobama homoseksualne orijentacije. Ovu hipotezu nismo potvrdili u objašnjavanju kriterija dobivenog na *Skali stavova prema gej muškarcima i lezbijkama*. Međutim, hipoteza je potvrđena u slučaju kada je kao kriterij stavova srednjoškolaca korištena mjera socijalne distance.

Odnos između roditeljskih normi i socijalne distance srednjoškolaca ovisi o općoj podložnosti roditeljskom utjecaju. Što su osobe više podložne roditeljskom utjecaju, to je odnos između njihovih stavova prema homoseksualnim osobama i roditeljskih norma

snažniji. Međutim, možemo primijetiti na grafičkom prikazu da dobiveni moderatorski efekt nije prisutan kod pozitivnih roditeljskih normi, dok je kod neutralnih normi prisutan i postaje sve izraženiji što je roditeljska norma negativnija. Što su roditeljske norme negativnije, to će opća podložnost roditeljskom utjecaju više moderirati odnos između roditeljskih normi i stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama. Dakle, srednjoškolci koji izjavljuju da roditelji imaju pozitivniji stav i sami imaju pozitivniji stav prema homoseksualnim osobama bez obzira koliko su inače podložni roditeljima. S druge strane, srednjoškolci koji izjavljuju da roditelji imaju negativniji stav i sami imaju negativniji stav prema homoseksualnim osobama, a taj odnos je snažniji što su oni više podložni roditeljima. U tom slučaju je mijenjanje stavova učenika posebno teško jer navedena skupina većinom svoje stavove formira putem socijalizacije s roditeljima. Bilo kakve intervencije za modificiranje ili smanjivanje predrasuda bi za navedenu skupinu morale uključivati i roditelje, inače je malo vjerojatno da će biti efikasne. Prediktivni model općenito objašnjava veći postotak varijance kriterija socijalne distance (47%), nego kriterija stavova prema gej muškarcima i lezbijkama (30%). Razlike možemo djelomično objasniti činjenicom da smo mjere roditeljskih i vršnjačkih normi formirali prilagodbom *Skale socijalne distance*, zbog čega je i očekivano da će stavovi samih srednjoškolaca mjereni na istoj skali biti više objašnjeni ovim varijablama, nego stavovi mjereni drugačijom skalom. Ono što je također važno naglasiti, *Skala stavova prema gej muškarcima i lezbijkama* više je podložna socijalno poželjnom odgovaranju nego *Skala socijalne distance* koja ispituje ponašajni aspekt predrasuda te uključuje prisilan izbor prilikom odgovaranja („DA“ ili „NE“). Sukladno tome, rezultate dobivene s kriterijem socijalne distance možemo smatrati relevantnijima budući da smo ovdje ispitali namjeru ponašanja koja je više povezana sa stvarnim ponašanjem osobe, nego samoprocjena stavova.

Metodološka ograničenja i doprinos istraživanja

Pri interpretaciji rezultata ovog istraživanja, vrlo je važno spomenuti još nekoliko metodoloških ograničenja koji su možda utjecali na dobivene rezultate. Uzorak istraživanja po određenim sociodemografskim karakteristikama nije reprezentativan za sve srednjoškolce u Hrvatskoj stoga ne možemo generalizirati rezultate na ciljnu populaciju. Većina sudionika je ženskog spola, prosječnog ili iznadprosječnog socio-ekonomskog statusa, pohađa gimnaziju te više od polovice živi u velikom gradu. Također,

uzorak bi mogao biti pristran. U odnosu na dosadašnja istraživanja provedena na hrvatskim srednjoškolcima, ovi rezultati ukazuju na pozitivnije stavove srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama nego što bismo na temelju prošlih istraživanja očekivali (Bagić i Gvozdanić, 2015; Bovan i Širinić, 2016). Jedan od razloga drugačijim rezultatima je to što su korištene drugačije mjere stavova, a moguće je i da smo ovim istraživanjem zahvatili drugačiju populaciju adolescenata. Navedena prijašnja istraživanja bavila su se širim područjem tema (politička pismenost, (ne) demokratski stavovi), dok su stavovi o homoseksualnim osobama bile tek mali dio onoga što se ispitalo. S druge strane, ovo istraživanje isključivo se bavi temama vezanim uz homoseksualnost stoga je moguće da su u istraživanju sudjelovali srednjoškolci s pozitivnijim stavovima koje inače više interesira ova tema i spremniji su sudjelovati u istraživanju. Upitnik koji su ispunjavali bio je dug i zahtjevan stoga su do kraja istraživanja uglavnom došli visoko motivirani sudionici. Također, na samom početku su morali informirati svoje roditelje o rješavanju ovoga upitnika što je također moglo demotivirati dio sudionika. Ako je tako, teško je reći da su stavovi o homoseksualnim osobama u našem društvu povoljni budući da su sudionici, koji su bili otvoreni prema ovoj temi te vjerojatno pripadaju skupini koja ima najpozitivnije stavove, izrazili tek blago pozitivan stav.

Metoda prikupljanja podataka također ima svojih nedostataka. Sudionici su regrutirani *metodom snježne grude* te su podaci prikupljeni *online* zbog čega nismo imali kontrolu nad time tko je stvarno rješavao upitnik. Također, nismo imali uvid u to jesu li sudionici ispunjavali upitnike sami ili je na njihove odgovore utjecala prisutnost drugih ljudi niti smo im mogli razjasniti eventualne nedoumice pri odgovaranju. Budući da su prije ispunjavanja upitnika sudionici trebali informirati svoje roditelje o svojem sudjelovanju u istraživanju to je moglo utjecati na rezultate jer su možda s njima razgovarali o temi istraživanja. Ipak, odluka o odabiru ove metode donesena je iz više razloga: dobivanje većeg uzorka, ušteda vremena, osiguravanje anonimnosti budući da se radi o osjetljivoj temi te zbog nemogućnosti provođenja istraživanja kroz školske institucije. U većini škola ne odobrava se provođenje istraživanja o ovakvim temama što isto tako ukazuje koliko je tema homoseksualnosti i dalje kontroverzna u hrvatskim školama. Još jedan od mogućih čimbenika koji su utjecali na rezultate su i korištene mjere stavova prema homoseksualnim osobama u kojima su se ispitivale otvorene predrasude.

Skale koje na otvoren i direktan način ispituju stavove, podložne su socijalno poželjnom odgovaranju. Mnoge predrasude u današnjem društvu postaju društveno neprihvatljive stoga dolazi i do trenda opadanja otvorenih oblika predrasuda. U Europi postoji primjetan pad otvorenih predrasuda prema seksualnim manjinama (Čorkalo-Biruški, 2017). Zato možda i ne čudi da je manji broj ljudi bilo spremno izjaviti da se slaže s tvrdnjom poput „Smatram da su lezbijke odvratne“ koja je bila jedna od čestica u mjeri stavova. Danas se često u istraživanjima ispituju suptilniji načini iskazivanja predrasuda. Korištenjem skale otvorenih predrasuda i skale socijalne distance svakako smo dobili određeni uvid u ovo područje, a bilo bi zanimljivo ovakvo istraživanje provesti korištenjem implicitnih mjera stavova te skala koje ispituju moderne predrasude prema osobama homoseksualne orijentacije.

Na naše rezultate mogle su utjecati i korištene mjere za ispitivanje roditeljskog i vršnjačkog utjecaja. U njima su se ispitivale podložnosti vezane uz teme poput konzumiranja alkohola i drugih supstanci, seksualnosti te izlazaka. Budućim istraživanjima bilo bi dobro istražiti utjecaj roditelja i vršnjaka i na drugim područjima poput društveno-političkih stajališta te društvenih vrijednosti. Nadovezujući se na korištene mjere, pokazalo se da su u *Skali socijalne distance* neke čestice koje opisuju određeni stupanj bliskosti s homoseksualnom osobom mogle biti drugačije raspoređene. Sudionici česticu „da smo prijatelji na društvenim mrežama“ doživljavaju kao manje bliski socijalni odnos nego česticu „da idemo u isti razred“. Također, bliskije percipiraju odnos „da smo prijatelji i da se uzajamno posjećujemo kod kuće“ nego odnos „da smo rođaci“. Za kraj, važno je napomenuti da je ovo korelacijsko istraživanje u kojemu ne možemo donositi zaključke o uzročno-posljedičnom odnosu. Ovi nalazi daju nam dobre početne smjernice za daljnja istraživanja, a u budućnosti bi bilo dobro provoditi i eksperimentalna i longitudinalna istraživanja.

Unatoč navedenim nedostacima, istraživanje ima svoju vrijednost jer je doprinijelo detaljnijoj provjeri *Razvojnog modela subjektivne grupne dinamike*. Ovaj model do sada je u Hrvatskoj provjeren na populaciji adolescenata (Tomašić Humer i Čorkalo Biruški, 2015; Ivandić, 2016), međutim, istraživanja su provedena u području stavova prema etničkim manjinama. Potvrdom ove teorije u području stavova adolescenata prema homoseksualnim skupinama, istraživanje nam daje nov doprinos i ukazuje na primjenjivost ovog modela na stavove prema različitim manjinskim

skupinama. Nadalje, istraživanja vezana uz stavove adolescenata prema homoseksualnim osobama do sada nisu toliko provođena u Hrvatskoj. Smatramo da je ova tema vrlo važna s obzirom na posljedice do kojih dovode predrasude i diskriminacija prema seksualnim manjinama te smo ovime dobili dodatni uvid u trenutno stanje jednog segmenta našeg društva. Također, dosadašnja istraživanja u području stavova prema homoseksualnim osobama uglavnom uzimaju u obzir karakteristike pojedinca pri objašnjavanju njihovih stavova. Ovim istraživanjem uključili smo ulogu socijalnih normi koje se pokazuju važnim čimbenicima u razvoju stavova adolescenata. Dobiveni nalazi upućuju na važnost uloge socijalne okoline na formiranje stavova adolescenata što nam ukazuje i da putem nje imamo mogućnost mijenjati stavove adolescenata prema homoseksualnim osobama. Kroz programe u obrazovanju i socijalnim ustanovama, mogu se uvoditi socijalne intervencije kojima se mogu smanjiti ili bar donekle modificirati predrasude i diskriminacija. Nadalje, kroz razne medije, škole i udruge trebalo bi se više promicati socijalne norme ravnopravnosti prema seksualnim manjinama. Pritom nam ovi nalazi govore da je važno u tome uključivati ulogu bliskih osoba adolescentima, kao što su roditelji i vršnjaci.

Zaključak

Cilj istraživanja bio je ispitati odnos roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama te provjeriti kako taj odnos ovisi o općoj podložnosti roditeljskim i vršnjačkim normama. Dobiveni rezultati na *Skali socijalne distance* i *Skali stavova prema osobama homoseksualne orijentacije* upućuju na blago pozitivan stav prema homoseksualnim osobama. Roditeljske i vršnjačke norme značajno su pozitivno povezane sa stavovima srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama te obje imaju i značajan samostalni doprinos u njihovom objašnjavanju. Srednjoškolci koji procjenjuju stavove svojih roditelja i vršnjaka negativnijima imaju negativniji stav i veću socijalnu distancu prema homoseksualnim osobama. Obje norme više idu u smjeru odobravanja pozitivnih stavova prema homoseksualnim osobama. Pritom roditeljska norma značajno više odobrava nego vršnjačka. Odnos između vršnjačke norme i stavova prema homoseksualnim osobama nije moderiran općom podložnošću vršnjačkom utjecaju. Nadalje, rezultati pokazuju da na odnos stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama i roditeljske norme postoji moderatorski efekt opće podložnosti roditeljskom utjecaju. Navedeni moderatorski efekt nije prisutan kod pozitivnih roditeljskih normi, dok je kod neutralnih normi prisutan te postaje izraženiji što je roditeljska norma negativnija. Srednjoškolci koji izjavljuju da roditelji imaju pozitivniji stav i sami imaju pozitivniji stav prema homoseksualnim osobama bez obzira koliko su inače podložni roditeljima. S druge strane, srednjoškolci koji imaju roditelje s negativnom normom imaju negativniji stav i taj je odnos snažniji što su oni više podložni roditeljskom utjecaju.

Literatura

- Abrams, D. Rutland, A., Cameron, L. i Marques, J.M. (2003). The development of subjective group dynamics: When in-group bias gets specific. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 155-176.
- Akrami, N. (2005). *Prejudice: The Interplay of Personality, Cognition, and Social Psychology*. Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences, 5, 65.
- American Psychological Association. (2008). *Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality*. Preuzeto sa stranice www.apa.org/topics/orientation.pdf
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: MATE.
- Ata, A., Bastian, B. i Lusher, D. (2009). Intergroup contact in context: The mediating role of social norms and group-based perceptions on the contact-prejudice link. *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 498-506.
- Bagić, D. i Gvozdanović, A. (2015). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj*. Preuzeto sa stranice <http://goo.hr/wp-content/uploads/2015/09/ISTRA%C5%BDIVANJE-POLITI%C4%8CKE-PISMENOSTI-U%C4%8CENIKA-ZAVR%C5%A0NIH-RAZREDA-SREDNJIH-%C5%A0KOLA.pdf>
- Bank, B-J, Slavings, R.L. i Biddle, B.J. (1990). Effects of Peer, Faculty, and Parental Influences on Students' Persistence. *Sociology of Education*, 63 (3), 208-225.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja*. Zagreb: Naklada Slap.
- Berndt, T.J. i Savin-Williams, R.C. (1993). Peer relations and friendships. U: P.H. Tolan i B.J. Cohler (Ur.), *Handbook of clinical research and practice with adolescents* (str. 203-219). New York: John Wiley & Sons.
- Biddle, B.J., Bank, B.J. i Marlin, M.M. (1980). Parental and peer influence on adolescents. *Social Forces*, 58 (4), 1057-1079.
- Bovan, K. i Širinić, D. (2016). (Ne)demokratski stavovi maturanata u Hrvatskoj – prisutnost i odrednice. U: M. Kovačić i M. Horvat (Ur.), *Od podanika do građana: Razvoj građanske kompetencije mladih* (str. 73-90). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, GONG.
- Cochran, S. D., Sullivan, J. G., Mays, V. M. (2003): Prevalence of mental disorders, psychological distress, and mental health services use among lesbian, gay, and bisexual adults in the United States. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(1), 53-61.
- Collins, W.A., Maccoby, E.E., Steinberg, L., Hetherington, E.M. i Bornstein, M.H. (2000). Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*, 55 (2), 218-232.

- Conger, J.J. (1971). A world they never knew: The family and social change. *Daedalus*, 100, 1128-1142.
- Costa, P. A., Almeida, R., Anselmo, C., Ferreira, A., Pereira, H., & Leal, I. (2015). University students' attitudes toward same-sex parenting and gay and lesbian rights in Portugal. *Journal of Homosexuality*, 61 (1), 1667–1686. doi:10.1080/00918369.2014.951253
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (Ur.) (1998). *Nacionalni identitet i međunarodna tolerancija*. VIII. ljetna psihologijska škola studenata i nastavnika. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Čorkalo - Biruški, D. (2017, studeni). *Socijalizacija predrasuda: Razvojne teorije predrasuda*. Predavanje u okviru kolegija Psihologija predrasuda i diskriminacije. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Čorkalo - Biruški, D. (2017, prosinac). *Otvorene i prikrivene predrasude*. Predavanje u okviru kolegija Psihologija predrasuda i diskriminacije. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Eder, D., i Nenga, S. K. (2003). Socialization in adolescence. U: J. Delamater (Ur.), *Handbook of social psychology* (str. 157-182). New York: Kluwer Academic.
- Ekehammar, B. i Akrami, N. (2003). The relation between personality and prejudice: A variable- and a person-centred approach. *European Journal of Personality*, 17, 449-464.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2013). *EU LGBT Survey – European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey: Results at a Glance*. http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf
- Gniewosz, B., Noack, P., Wentura, D., i Funke, F. (2008). Adolescents' attitudes towards foreigners: Associations with perceptions of significant others' attitudes depending on sex and age, *Diskurs Kindheits-und Jugendforschung*, 3, 321–337.
- Greene, B. i Herek, G. M. (1999). *Psihologija ženske i muške homoseksualnosti: Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Herek, G.M. 2000. Sexual prejudice and gender: Do heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men differ?, *Journal of Social Issues*, 56, 251–66.
- Herek, G. M. (2009). Sexual prejudice. U: Nelson, T. (Ur). *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (str. 439–465). New York: Psychology Press
- Herek, G. M., Gillis, J. R., i Cogan, J. C. (2015). Internalized stigma among sexual minority adults: Insights from a social psychological perspective. *Stigma and Health*, 1, 18–34. doi:10.1037/2376-6972.1.S.18
- Herek, G. M., i McLemore, K. A. (2011). The Attitudes Toward Lesbians and Gay Men (ATLG) scale. U: T. Fisher, C. M. Davis, W. L. Yarber i S. L. Davis (Ur.), *Handbook of sexuality-related measures* (str. 415-417). Oxford: Taylor & Francis.
- Herek, G. M. i McLemore, K. A. (2013). Sexual prejudice. *The Annual Review of Psychology*, 64, 309-333.

- Horn, S. S., i Heinze, J. (2011). No puede evitarlo, nació así. Las creencias de los adolescentes sobre el origen de la homosexualidad y el prejuicio sexual. *Anales de Psicología*, 27(3), 688–697.
- Horn, S. S. (2006). Heterosexual adolescents' attitudes and beliefs about homosexuality and gay and lesbian peers, *Cognitive Development*, 21, 420–440.
- Huić, A., Jelić, M. i Kamenov, Ž. (2014). *Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije*. Revija za socijalnu politiku. 22 (2), 219 - 245. doi: 10.3935/rsp.v22i2.1224
- Ivandić L. (2016). *Povezanost roditeljskih i vršnjačkih normi sa stavovima srednjoškolaca prema Romima*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Huić, A. (Ur.) (2014). *Problemi i izazovi seksualnih manjina u Hrvatskoj*. XXIV. ljetna psihologijska škola studenata i nastavnika. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Kelley, J. (2001). Attitudes towards homosexuality in 29 nations. *Australian Social Monitor*, 4 (1), 15-22.
- King, M., Semlyen, J., Tai, S. S., Killaspy, H., Osborn, D., Popelyuk, D. i Nazareth, I. (2008). A systematic review of mental disorder, suicide, and deliberate self harm in lesbian, gay and bisexual people. *BMC psychiatry*, 8(1), 1.
- Kite, M. E. i Whitley, B. E. (1996): Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights a meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22 (4), 336-353.
- Larson, L.E. (1972). Adolescence: The situation hypothesis revisited. *Journal of Marriage and Family*, 34 (1), 67-74.
- Lebedina-Manzoni, M. i Ricijaš, N. (2013). Obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21, 1-165.
- Lingiardi, V., Falanga, S., i D'Augelli, A. R. (2005). The evaluation of homophobia in an Italian sample, *Archives of Sexual Behavior*, 34, 81–93. doi:10.1007/s10508-005-1002-z
- Marques, J. M., Abrams, D., Paez, D., & Martinez-Taboada, C. (1998). The role of categorization and in-group norms in judgments of groups and their members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 976 – 988.
- Marques, J. M., Yzerbyt, V. Y. i Leyens, J. Ph. (1988). The black sheep effect: Extremity of judgments towards ingroup members as a function of ingroup identification. *European Journal of Social Psychology*, 18(1), 1–16.
- Meyer, I. H. (2003): Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological bulletin*, 129(5), 674-697.
- Miklikowska, M. (2015). Like parent, like child? Development of prejudice and tolerance towards immigrants. *British Journal of Psychology*. 107(1), 95-116. doi: 10.1111/bjop.12124

- Mušica, T. T., Dumančić, M., Radoš, L., Davidović, N., Parmač Kovačić, M. i Kamenov, Ž. (2013). *Jesu li se u posljednjih 10 godina promijenili stavovi hrvatskih studenata o osobama homoseksualne orijentacije?* Rad priopćen na 21. Danima Ramira i Zorana Bujasa, 11. – 13. 4. 2013., Zagreb, Hrvatska.
- Nesdale, D. (1999). Developmental changes in children's ethnic preferences and social cognitions. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20, 501-519.
- Nesdale, D. (2004). Social identity processes and children's ethnic prejudice. U: M. Bennett i F. Sani (Ur.), *The Development of Social Self* (str. 219-245). New York: Psychology Press.
- Nesdale, D., Durkin, K., Maass, A. i Griffiths, J. (2005). Threat, group identification and prejudice. *Social Development*, 14, 189-205.
- Nesdale, D. i Flesser, D. (2001). Social identity and the development of children's group attitudes. *Child Development*, 72, 506-517.
- Parmač, M. (2005). *Stavovi studenata prema osobama homoseksualne orijentacije*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Peter, T., Taylor, C. i Chamberland, L. (2014). A Queer Day in Canada: Examining Canadian High School Students' Experiences With School-Based Homophobia in Two Large-Scale Studies, *Journal of Homosexuality*, 62 (2), 186 - 206. doi:10.1080/00918369.2014.969057
- Poteat, V. P. 2007. Peer group socialization of homophobic attitudes and behavior during adolescence. *Child Development*, 78 (18), 30 – 42.
- Poteat, V. P., & Anderson, C. J. (2012). Developmental changes in sexual prejudice from early to late adolescence: The effects of gender, race, and ideology on different patterns of change, *Developmental Psychology*, 48, 1403–1415. doi:10.1037/a0026906
- Powlishta, K.K., Serbin, L.A., Doyle, A. i White, D.R. (1994): Gender, ethnic, and body type biases: The generality of prejudice in childhood. *Developmental Psychology*, 30, 526-536.
- Prati, G., Pietrantoni, L., & D'Augelli, A. R. (2011). Aspects of homophobia in Italian highschools: Students' attitudes and perceptions of school climate, *Journal of Applied Social Psychology*, 41, 2600–2620. doi:10.1111/j.1559-1816.2011.00842.x
- Prinstein, M. J. i Dodge, K. A. (2008). *Peer influence processes among youth*. New York: Guilford.
- Rivers, I., i D'Augelli, A. (2001). The victimization of lesbian, gay and bisexual youths. U: D'Augelli, A i Patterson, C. (Ur.), *Lesbian, gay, and bisexual identities and youth*. New York, NY: Oxford University Press.
- Santona, A. i Tognasso, G. (2017): Attitudes Toward Homosexuality in Adolescence: An Italian Study, *Journal of Homosexuality*, *Journal of homosexuality*, 65(3), 361-378. doi:10.1080/00918369.2017.1320165

- Savin-Williams, R. C. (2009). How Many Gays Are There? It Depends. U: D. A. Hope (Ur.) *Contemporary Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Identities* (str. 5-41). New York, NY: Springer.
- Sidanius, J. i Pratto, F. (1999). *Social Dominance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, T. W. (2011). *Cross-national differences in attitudes towards homosexuality, GSS Cross-national Report No. 31.*
<https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wpcontent/uploads/Smith-CrossNational-NORC-May-2011.pdf>
- Stones, C. R. (2006). Antigay prejudice among heterosexual males: Right-wing authoritarianism as a stronger predictor than social-dominance orientation and heterosexual identity. *Behavior and Personality*, 34, 1137-1150.
- Tajfel, H. i Turner, J.C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U: W.G. Austin i S. Orchel (Ur.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (str. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tomašić Humer, J. i Čorkalo Biruški, D. (2015). Provjera temeljnih postavki razvojnoga modela subjektivne grupne dinamike na ad hoc grupama mladih. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 24 (3), 367-386. doi:10.5559/di.24.3.03
- Tomić, I. i Čepulić, D. B. (2013). *Predviđanje homofobije: uloga demografskih obilježja, kontakta s homoseksualnom populacijom i ambivalentnih stavova prema ženama i muškarcima*. Neobjavljeni rad nagrađen Rektorovom nagradom. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ustav Republike Hrvatske (2010). Narodne novine, 85/2010.
- Werner - Wilson, R. J. i Arbel, O. (2000). Assessment of Interpersonal Influences on Adolescents: The Parent and Peer Influence Scale, *The American Journal of Family Therapy*, 28 (3), 265-274. doi: 10.1080/01926180050081694
- Young, J. W. i Ferguson, L. R. (1978). Developmental Changes Through Adolescence in the Spontaneous Nomination of Reference Groups as a Function of Decision Content. *Journal of Youth and Adolescence*, 8, 239– 252.
- Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola (2014). Narodne novine, 92/2014.